

Zázraky na mariánských poutních místech

Tereza Kolmačková

MIRACLES AT MARIAN PILGRIMAGE SITES

This study deals with miracles at Marian pilgrimage sites. On the basis of printed pilgrimage books from selected sites — Svatá Hora near Příbram, Stará Boleslav, Hájek near Prague and Tuřany — it shows what types of events were described as miraculous and how people talked about them. It also touches on the role of votive offerings and material objects in miraculous stories.

KEYWORDS:

early modern period; Virgin Mary; Marian veneration; pilgrimages; miracles; pilgrimage sites

Poutě v 17. století představovaly velice rozšířenou náboženskou praxi, které se účastnily všechny vrstvy obyvatelstva — od žebráků a vesničanů až po duchovní, šlechtu a panovníky. Spolu s rozmachem mariánských poutí se objevovaly i četné zázraky vykonané na přímluvu Panny Marie, které byly připisovány jednotlivým mariánským vyobrazením nacházejícím se na těchto poutních místech.

V tomto textu se pokusím na základě vybraných pramenů popsat, jakým způsobem lidé o zázracích vyprávěli, jaké situace označovali za zázračné nebo v čem spatřovali nadpřirozenou pomoc. Vycházím při tom z tištěných, česky a latinsky psaných poutních knih české provenience ze 17. století, které se dochovaly k vybraným mariánským poutním místům, konkrétně ke Svaté Hoře u Příbrami,¹ Staré Boleslavi,² Hájků u Prahy³ a Tuřanům.⁴ Tyto knihy zachycují legendy o vzniku místa, jeho jména a původu mariánského vyobrazení, dále pak popis těchto vyobrazení a historii poutního místa. Většina textů je věnována právě zázrakům, které se pojí k danému obrazu nebo sošce Panny Marie.

Svatá Hora u Příbrami

Předmět svatohorského kultu představuje dřevěná soška Panny Marie s Ježíškem, která podle barokních autorů patřila Arnoštovi z Pardubic.⁵ Počátek poutí na Svatou Horu prameny kladou do roku 1632, kdy na toto místo putoval a byl zde uzdraven slepý žebrák Jan Procházky z Prahy. Věhlas a návštěvnost tohoto místa značně

-
- 1 Jiří KONSTANC, *Succurre miseris*, Praha, Impresse Císařsko-akademická, 1652; Bohuslav BALBÍN, *Diva Montis Sancti*, Praha, Georgius Czernoch, 1665.
  - 2 Kašpar ARSENIUS Z RADBUZY (dále jen ARSENIUS), *Pobožná knížka o Blahoslavené Panně Marii*, Praha, Pavel Sessyus, 1629; Bohuslav BALBÍN, *Epitome historica rerum Bohemicarum. Libri VI. et VII.*, Praha, Universitas Carolo-Ferdinandea, 1677.
  - 3 Jindřich Jan LÁBE, *Hájek svatý*, Praha, Jiří Labaun, 1690.
  - 4 Bohuslav BALBÍN, *Tuřanská Madona*, přel. Zdeněk Dršťka, Brno 2010 (lat. orig.: *Diva Turzanensis: seu historia originis et miraculorum magnae dei hominumque matris Mariae*, Olomouc, Ettel, 1658).
  - 5 J. KONSTANC, *Succurre miseris*, s. 10–26; B. BALBÍN, *Diva Montis Sancti*, s. 76.

vzrostly zejména po roce 1652, kdy byla soška na krátký čas převezena do Prahy. V roce 1647 dostávají toto místo do správy jezuité.

Stará Boleslav

Cílem poutí do Staré Boleslavi byl malý stříbrný reliéf Panny Marie. Podle legendy původně patřil sv. Václavovi; kolem roku 1160 ho našel vesničan na poli, kam se následně reliéf několikrát vrátil, a proto byla na tomto místě postavena kaplička.⁶ Poutě ke staroboleslavské madoně jsou nicméně doloženy až od konce 16. století,⁷ kdy na toto místo začali putovat jezuité z pražské koleje. Po roce 1600 se k poutím přidává i česká šlechta a teprve po bitvě na Bílé hoře se daří věhlas tohoto poutního místa rozšířit i mezi další vrstvy obyvatelstva.⁸

Hájek u Prahy

Loretánskou kapli v Hájků nechal v lese poblíž Unhoště postavit pan Florián Jetřich Žďárský v roce 1623 (vysvěcena byla roku 1625) jako poděkování za narození syna.⁹ V kapli byla umístěna socha Panny Marie Loretánské, která byla dotýkána s italským originálem. Správa poutního místa byla roku 1659 svěřena františkánům, kteří zde zůstávají dodnes.

Tuřany

Mariánská soška uctívaná v Tuřanech u Brna podle legendy pochází z doby Cyrila a Metoděje. Kolem roku 1050 ji našel vesničan na poli, kam se několikrát vrátila a kde jí byl poté vystavěn chrám.¹⁰ O rozvoj poutí na toto místo se po bitvě na Bílé hoře zasloužil zejména olomoucký biskup kardinál František z Ditrichštejna, k rozmachu dochází ale až po roce 1666, kdy do Tuřan přicházejí jezuité.¹¹

VZTAH ZÁZRAKŮ A POUTÍ

Zázraky byly v raném novověku spojeny především s úctou k Panně Marii a některým světcům. Ne všechny zázraky samozřejmě souvisely s poutěmi a zejména v případech přímluv svatých nemusely mít vztah ke konkrétnímu místu kultu.¹² Se zázraky se můžeme setkat i v životopisech duchovních, kteří se těšili pověsti sva-

⁶ ARSENIUS, *Pobožná knížka*, s. 140–147.

⁷ První zaznamenaný zázrak se stal roku 1588. Tamtéž, s. 164.

⁸ Marie-Elizabeth DUCREUX, *Symbolický rozměr poutě do Staré Boleslavi*, Český časopis historický 95, 1997, č. 3–4, s. 585–620, zde s. 595–596.

⁹ J. LÁBE, *Hájek svatý*, s. 38–43.

¹⁰ B. BALBÍN, *Tuřanská Madona*, s. 54–72.

¹¹ Markéta HOLUBOVÁ — František BAHENSKÝ — Jiří WOITSCH (edd.), *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska VI. Okruhy kultů poutních madon jezuitského řádu*, Praha 2009, s. 37–38.

¹² Viz např. Karel ČERNÝ, *Století jezuitských zázraků (1600–1722) v zápisech P. Jana Millera SJ*, in: Petronilla Cemus (ed.), *Bohemia Jesuitica 1556–2006 I*, Praha 2010, s. 405–418, zde s. 409–410.

tosti,¹³ nebo v kazatelských příručkách. Zázračné příběhy se spojovaly s řeholními společenstvími, dalšími náboženskými institucemi nebo s konkrétními pobožnostmi a devocionáliemi.¹⁴ V tomto textu se zabývám pouze zázraky zaznamenanými na mariánských poutních místech, a tedy spojenými s konkrétními mariánskými vyobrazeními.

Jak důležitou roli hrály zázraky ve formování kultu svatých, ukazuje jejich prominentní postavení v rámci kanonizačních procesů.¹⁵ Aby mohla být daná osoba svatořečena, bylo nutné doložit a pečlivě prověřit alespoň dva zázraky, které se staly na její přímluvu. V rámci dokazování pravosti zázraků bylo třeba ukázat, že událost (nejčastěji zázračné uzdravení) se nemohla stát přirozenou cestou. Zároveň bylo nutné vyloučit, že se jedná pouze o projev pověřivosti nebo dokonce o působení dábelkých sil. Pravost zázraků se zkoumala i v případech prohlášení soch či obrazů za milostné¹⁶ nebo při schvalování korunovace milostného mariánského vyobrazení.¹⁷

Na rozdíl od těchto oficiálně uznaných zázraků nemusely zázraky zaznamenané na poutních místech procházet žádným schvalovacím procesem.¹⁸ Naopak, tyto příběhy mohly později sloužit jako podklad pro oficiální uznání zázraků za pravé. Zapsány tak mohly být všechny události, ve kterých lidé spatřovali Boží zásah a které byly důvodem k vděčnosti, často tedy situace, kdy se lidé obraceli k Panně Marii v situacích s nejistým výsledkem či v nebezpečí a kdy byli vyslyšeni. Kritériem pro zaznamenání se stával spíše údiv nad dobrým koncem, jak píše Jindřich Lábe: „Když někdo v okamžení z těžké a zastaralé nemoci povstane, slušně se tomu dívíme, a takové uzdravení za zázračné považujeme.“¹⁹ Zázraky ve studovaných textech rozhodně nepředstavují jasně vymezenou kategorii, navíc ne všechny události zaznamenané v poutních knihách byly označeny za zázračné. Jindřich Lábe ve své knize o Panně

13 Například v díle o životě P. Alberta Chanovského: Jan TANNER, *Vir apostolicus seu vita et virtutes R. P. Alberti Chanovsky e Societate Iesu in Provincia Boemiae*, Praha, Mikuláš Hösing, 1660.

14 Zdeňka PROKOPOVÁ, „Kájovská Matko milosti, mor, drahotu odvrát od nás!“ Nález barokních dokumentů a devocionálií ve věži poutního kostela v Kájově, in: Martin Gaží (ed.), *Památky jižních Čech X, České Budějovice 2020*, s. 141–157, zde s. 151; Jiří MIKULEC, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013, s. 118–130.

15 Kanonizační proces viz např. Alessandro LAVERDA, *Tracing the Boundaries of the Natural: Medicine and the Inquiry on Miracles in Early Modern Canonization Trials*, *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 74, 2019, č. 4, p. 369–390; Fernando VIDAL, *Miracles, Science, and Testimony in Post-Tridentine Saint-Making*, *Science in Context* 20, 2007, č. 3, s. 481–508; Philippe ROY-LYSENCOURT, *History of Beatification and Canonisation Processes in the Catholic Church*, *Theoforum* 49, 2019, č. 1, s. 121–137.

16 K úřednímu schvalování milostných vyobrazení viz např. Jan ROYT, *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2011, s. 71–88.

17 Tamtéž, s. 170. Ke korunovaci mariánských vyobrazení viz také Dana VRÁBELOVÁ, *Koronování milostných mariánských obrazů*, *Theologica* 2, 2012, č. 2, s. 103–123.

18 Markéta HOLUBOVÁ, *Textové a obrazové zaznamenání svatohorských zázraků ve světle barokní doby*, Podbrdsko: sborník Státního okresního archivu v Příbrami 8, 2001, s. 68–75, zde s. 68–69.

19 J. LÁBE, *Hájek svatý*, s. 189.

Marii v Hájku dokonce vůbec nemluví o zázracích, ale používá označení *milosti* nebo *dobrodiní*, Kašpar Arsenius z Radbuzy zase mluví o *divech* a o *pomoci* Panny Marie.²⁰ Z českojazyčných pramenů se označení *zázrak* objevuje běžně u Jiřího Konstance, Bohuslav Balbín pak v latinském textu používá slovo *miraculum*.²¹ Přesto ale hranice mezi zázrakem a milostí zůstává ve studovaných textech velice tenká a nejednoznačná. To je patrné i z některých votivních darů, které se nevztahovaly k jedné konkrétní události, ale které lidé obětovali za dlouhodobou pomoc Panny Marie a za mnohá dobrodiní, která jim prokázala.²²

S tím souvisí i otázka, komu byla připisována moc konat zázraky a ke komu se tedy věřící obraceli v modlitbách s prosbou o pomoc. Podle katolické teologie může zázraky konat jedině Bůh; světci nebo Panna Maria mají pouze přímluvnou roli. Když se podíváme na zázraky zaznamenané v poutních knihách, v některých případech se lidé opravdu obraceli přímo k Bohu a prosili Pannu Marii o přímluvu, případně oslovovali Boha i Marii zároveň, jak by odpovídalo oficiálnímu učení církve. Často ale přímluvná role není vůbec zmíněna a věřící žádají o pomoc přímo Pannu Marii, jako by jim mohla pomoci ona sama, tj. bez Božího přičinění. Někdy dokonce prosba směřuje přímo ke konkrétnímu mariánskému vyobrazení na poutním místě. Zdá se tak, že vnímání toho, kdo přesně může konat zázraky a ke komu je třeba se modlit, nebylo nijak jednotné — mohlo se jednat o Boha na přímluvu Panny Marie, Pannu Marii samotnou nebo i její „materiální“ podoby. Hranice mezi těmito případy nejspíše nebyly nijak ostré a poutníci neměli potřebu přesného rozlišení.

Ani autoři historií poutních míst při popisu zázračných událostí tomuto tématu nevěnují příliš pozornosti. Arsenius vyzdvihuje přímluvnou roli Panny Marie, když píše, že přímluva Panny Marie je mocnější než prosby jiných světců, protože Ježíš ji jako svou matku vždy vyslyší.²³ Ačkoli velice důsledně tvrdí, že Panna Maria je naší přímluvkyní u Boha, přiznává jí velkou míru aktivity a podílu na zázracích a několikrát opakuje, že právě Maria ochotně pomáhá lidem a prokazuje jim milosrdenství. Arsenius tedy vyzývá věřící, aby se k ní obraceli a modlili. Celá tato pasáž se ovšem objevuje v první části knihy, která je věnována mariánské úctě a zbožnosti obecně; v části textu popisující zázraky už Arsenius toto téma nijak nekommentuje.

Přímluvnou roli Panny Marie zmiňuje i Balbín v *Diva Montis Sancti* v pasáži, kde obhajuje užívání označení *zázračné* (*miraculosae*) pro mariánské vyobrazení jakožto zažitého pojmu, který používalo mnoho autorů před ním. Toto označení podle Balbína neznamená, že by vyobrazení samo mohlo konat zázraky, ale že Bůh koná zázraky na přímluvu Panny Marie, pokud věřící ctí její sochy a obrazy.²⁴

20 Ojedinele ale používá i slovo *zázrak*, např. „rozvažujíc to v sebe, že takové zázraky a divy Boží, kteříž se v pravdě stali [sic!], zatajiti není slušné“. ARSENIUS, *Pobožná knížka*, s. 161.

21 V Steyerově českém překladu *Diva Montis Sancti* se objevují *zázraky* i *milosti*. Bohuslav BALBÍN, *Přepodivná Matka Svatohorská*, Praha, Jan Arnold, 1666.

22 Např. pan Jaroslav Bořita z Martinic přinesl do Staré Boleslavi vlastnoruční vysvědčení, ve kterém děkuje Panně Marii za pomoc a záchranu při četných nebezpečích a nemocech. ARSENIUS, *Pobožná knížka*, s. 169–175; též B. BALBÍN, *Epitome*, s. 25.

23 ARSENIUS, *Pobožná knížka*, kap. 6 a 7 (s. 69–89).

24 B. BALBÍN, *Diva Montis Sancti*, s. 345–346.

Zázračné události byly pečlivě zaznamenávány a poutní literatura tak vytváří dojem, že se jednalo o nejdůležitější aspekt fungování poutních míst, neboť právě zázrakům je věnována většina prostoru v mnou studovaných textech. Důraz na zázraky je patrný i z označení *milostné* nebo *zázračné* sochy a obrazy. Pokud tedy studujeme poutě z těchto pramenů, může se zdát, že právě zázraky tvořily základ poutní praxe a představovaly hlavní důvod pro návštěvu poutních míst. V kontextu jiných pramenů se ale důraz na zázraky poněkud vytrácí. Například v poutních písních a modlitbách se objevuje spíše obecně mariánská tematika a zázraky nejsou nijak zmiňovány.²⁵ Devoční grafiky nejčastěji zobrazují Pannu Marii z daného poutního místa, jejíž rytinu může doplňovat mariánská píseň, zmínky o zázracích zde ale opět chybí.²⁶ Ani oficiální výzdoba poutních míst zřejmě zázraky nijak zvlášť nepřipomínala. V ambitech na Svaté Hoře se dodnes dochovaly vymalované zázraky, ty ovšem vznikaly až postupně od roku 1732 u příležitosti korunování milostné sošky Panny Marie.²⁷ Na druhou stranu ukazovat zázraky ve výmalbě nejspíše nebylo potřeba, protože je na poutních místech vizuálně připomínalo velké množství votivních darů, položených na oltář nebo zavěšených na zdech kostelů. Ačkoli se tyto dary v českém prostředí téměř nedochovaly, poutní knihy dokládají, že se v kostelích nacházely v hojném počtu. Balbín dokonce celé tři kapitoly o zázracích ze Svaté Hory zakládá pouze na popiscích votivních obrázků a jiných darů.²⁸ Zároveň zde zmiňuje přítomnost velkého množství dalších darů, o kterých kvůli jejich nedostatečnému popisu nechce blíže mluvit.²⁹ Na rozdíl od textového zaznamenávání zázraků byly votivní dary přístupné pro každého návštěvníka poutního místa a předávaly tak svědectví o zázracích širšímu publiku.

Jak důležitou roli hrály zázraky pro běžné poutníky, lze z dostupných pramenů zjistit jen těžko, každopádně většina poutí nejspíše se zázrakem nijak spojena nebyla, jak napovídají i počty poutníků, které jsou mnohonásobně vyšší než počty zaznamenaných zázraků.³⁰ Zázraky byly důležité hlavně pro prezentaci a propagaci poutních míst a mariánských vyobrazení, o čemž svědčí právě jejich pečlivé textové zaznamenávání a následné vydávání tiskem. Cesta od samotné zázračné události k tištěné knize ale mohla být poměrně dlouhá, což je třeba brát v úvahu při analýze příběhů o zázracích, protože se jedná o příběhy zaznamenané s cílem ukázat zázračnou moc mariánského vyobrazení.

O většině zázračných událostí podávali zprávu sami ti, které Panna Maria vyslyšela a kterým pomohla, tedy buď přímo příjemci zázraku nebo jejich blízcí, jako

25 Poutní písně a modlitby jsou společně s popisem způsobu putování umístěny na konci některých knih zázraků: J. KONSTANC, *Succure miseris*, s. 185–299; B. BALBÍN, *Diva Turzansensis*, s. 196–264.

26 Viz Markéta HOLUBOVÁ, *Katalog kramářských tisků II. Biblická a křesťanská ikonografie*, Praha 2012.

27 TÁŽ, *Textové a obrazové zaznamenání*, s. 70.

28 B. BALBÍN, *Diva Montis Sancti*, s. 427–447 (kniha 5, kap. XX–XXII).

29 Tamtéž, s. 432.

30 Například ze Svaté Hory se dochovalo 1017 zapsaných zázraků (M. HOLUBOVÁ, *Textové a obrazové zaznamenání*, s. 70), počty poutníků na toto místo ale v 18. století přesáhly 100 000 za rok: M. HOLUBOVÁ — F. BAHENSKÝ — J. WOITSCH (edd.), *Etnografický atlas*, s. 60.

například rodiče při uzdravení dětí. Často přinášeli na poutní místa vlastnoručně sepsaná potvrzení, která více či méně podrobně popisovala zázračnou událost a bývala stvrzena podpisem, případně i pečeti. V některých případech lidé vyprávěli o zázraku duchovním spravujícím poutní místo, kteří pak příběh sepsali. Na Svaté Hoře se dochovala česky psaná rukopisná kniha zázraků z let 1662–1751 a také úředně ověřená písemná potvrzení z let 1644–1773.³¹ Balbín právě tyto zprávy přepisoval, případně převáděl z češtiny nebo němčiny do latiny, do svého díla *Diva Montis Sancti*.

Někdy k sepsání docházelo až s velkým časovým odstupem od samotné události, takže popis mohl být značně ovlivněn tím, co a jak dotýčným utkvělo v paměti. Stejnou událost si tak mohli různí svědci pamatovat a vyprávět odlišně, jak ukazuje Smoller na příkladu zázraků zkoumaných při svatořečení Vincence Ferrerského.³² Velmi pravděpodobně byli lidé při vyprávění a zapisování ovlivněni také jinými zázraky, o nichž slyšeli a skrze které vykládali události, jež se staly přímo jim. Navíc očekávaným adresátem popisu zázraku byli kněží a správci poutních míst, což mohlo vést ke snaze udržet vyprávění v mezích křesťanské věrouky. To rozhodně neznamenalo, že příběhy o zázracích odpovídaly teologickému normativnímu pohledu, lze ale očekávat, že lidé svá vyprávění upravovali, aby lépe vyhovovala očekávání ze strany duchovních. Je tedy zřejmé, že nemá smysl se ptát, jak se zázrak stal, ale spíše, jak se o zázraku vyprávělo, jaké události byly hodné zaznamenání a následného šíření skrze tištěné knihy. To ale zpětně formovalo pohled lidí na události v jejich vlastním životě a vytvářelo rámce pro to, jak vnímali případné působení Panny Marie.

ZÁZRAKY NA POUTNÍCH MÍSTECH

Zvláštní kategorii zázraků představují zázračné proměny mariánských vyobrazení a další nevědění jevy na poutních místech. Svatohorská soška Panny Marie v prvních letech po příchodu poustevníka Jana Procházky údajně často měnila svou tvář, například plakala, potila se, odvracela se od věřících nebo měnila barvu. Konstanc o těchto proměnách píše, že „za živobytí Jana Procházky, výš dotčeného poustevníka, tak často se ten zázračný obraz v tváři měnil, že lidé vědouce o tom obyčejí, nemnoho toho všímali.“³³ Tyto proměny někdy směřovaly ke konkrétním poutníkům, kdy Panna Maria tímto způsobem vyjadřovala nesouhlas s jejich chováním. Socha se například opakovaně odvrátila od urozené paní Doroty Měsíčkové, která potom zpytovala svědomí, čím mohla Pannu Marii urazit.³⁴ Některé proměny svatohorské sošky ale neměly takto přímé svědky. Někdy soška tímto způsobem ukazovala na utrpení, které zažíval český národ, a trpěla spolu s ním,³⁵ jindy její proměny neměly žádný jednoznačný důvod. Tím, že soška takto ožívala, dávala dobovým recipientům jasně

31 M. HOLUBOVÁ, *Textové a obrazové znamenání*, s. 69–70.

32 Laura A. SMOLLER, *Miracle, Memory, and Meaning in the Canonization of Vincent Ferrer, 1453–1454*, *Speculum* 73, 1998, č. 2, s. 429–454.

33 J. KONSTANC, *Succurre miseris*, s. 67.

34 Tamtéž, s. 72–75; též B. BALBÍN, *Diva Montis Sancti*, s. 183–184.

35 Balbín těmto zázrakům věnuje celou jednu kapitolu. Tamtéž, s. 188–193.

a viditelně najevo, že není pouhým předmětem, ale má schopnost sama jednat a konat zázraky. Podle katolické teologie soška sama o sobě neměla žádnou moc a působila pouze jako prostředník. Právě citované pasáže sice nikde přímo nepopírají, že milosti a zázraky může konat jedině Bůh, a výjimečně to i připomínají, jeho role je ale ve většině textů značně upozaděná na úkor aktivity milostných vyobrazení. „Pravověrný“ pohled tak může v těchto textech bez problémů koexistovat s představou přímé moci a působení mariánských vyobrazení, kdy se oba pohledy navzájem nevylučují, ale spíše nabízejí jako možné interpretace.

Kromě proměn mariánských vyobrazení jsou zmiňovány také zvláštní jevy vyskytující se na poutních místech, které svědčí o jejich výsostném postavení a zázračnosti. Na Svaté Hoře byla v noci často vidět světla, která svítila sama od sebe, a bylo slyšet zvonění zvonů.³⁶ Obojího si prý lidé z Příbrami všímali už před začátkem poutí v roce 1632, čímž se poté stvrzovala vyvolenost místa, které si k uctívání vybrala sama Panna Maria. Ve Staré Boleslavi byl zase z kostela slyšet zpěv a v roce 1639 se v něm v předvečer svátku Nanebevzetí Panny Marie rozhořela všechna světla, přestože poutníci do kostela nemohli přijít kvůli švédským vojskům.³⁷ Panna Maria také chránila své místo a majetek před nepřáteli a přírodními pohromami, jako například v Tuřanech, kdy se při vpádu Švédů opakovaně ozývalo hřmění, které upozorňovalo na blížící se nebezpečí. Když poté Švédové vpadli do kostela, aby ho vyplnili, nic neodnesli ani nezničili a hned zase odešli.³⁸

Tyto zázraky přímo nezasahovaly do osobního života věřících, přesto ale hrály důležitou roli při formování a šíření povědomí o poutních místech. Příběhy o nadpřirozených jevech a zázračných zachováních poutních kostelů věřícím ukazovaly, že Panna Maria na těchto místech opravdu přebývá, jedná a dokáže je chránit před nebezpečím a pohromami, což svědčí o její velké moci a síle, která se pak může projevit i směrem k prosícím poutníkům.

Většina zázraků, o nichž čteme v tištěných knihách, směřuje ke konkrétním lidem, kterým Panna Maria pomáhá v jejich životě. Nejčastější formu představovala uzdravení z nemoci nebo po úrazu, objevuje se také pomoc při porodu nebo narození dítěte po dlouhé neplodnosti.³⁹ Panna Maria také chránila věřící v nebezpečných situacích a odvracela neštěstí například při různých pádech, přepadeních nebo útoku nepřátelských vojsk.⁴⁰

36 J. KONSTANC, *Succurre miseris*, s. 87–92; též B. BALBÍN, *Diva Montis Sancti*, s. 194–199.

37 TÝŽ, *Epitome*, s. 68.

38 TÝŽ, *Tuřanská Madona*, s. 106–109.

39 Ke vztahu zázraků a medicíny viz např. Karel ČERNÝ, *Svět za hranicí přirozenosti*, in: Ivana Čornejová — Hedvika Kuchařová — Kateřina Valentová (edd.), *Locus pietatis et vitae*. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13.–15. září 2007, Praha 2008, s. 507–525; TÝŽ, *Století jezuitských zázraků*. Např. na konci 17. století se ze zázraků na přímluvu Panny Marie Klatovské jednalo z 90 % o zázračné uzdravení. Tamtéž, s. 417. Dále pak viz Jacalyn DUFFIN, *Medical Miracles and the Longue Durée*, *History and Philosophy of the Life Sciences* 27, 2005, č. 1, s. 81–99.

40 Viz také Markéta HOLUBOVÁ, *Panna Marie ve světle barokních knih zázraků*, in: Rastislav Kožiak — Jaroslav Nemeš (edd.), *Svátec a jeho funkcie v spoločnosti II*, Bratislava 2006, s. 105–113, zde s. 109.

Ačkoli jsou tyto události podávány jako zázračné, lidé v nich nespolehali pouze na Boží a Mariinu pomoc, ale snažili se situaci řešit i lidskými silami a možnostmi. Často se tak obraceli k Panně Marii, až když lidské snahy selhávaly. Přirozené i nadpřirozené síly působily při zázracích společně a obě přispěly ke zdárnému konci. Ve zpětném vyprávění o zázraku pak ale byla přirozená složka často upozaděna a větší důraz byl kladen na zázračné působení nadpřirozené moci.⁴¹ Medicínské zázraky totiž nespádaly do kategorie jevů zcela nemožných, ale pouze nepravděpodobných a nejistých, jak poznamenává Robert Maniura: „Je pozoruhodné a důležité, že tyto zázraky se nachází ve sféře možného; lidé občas přežijí vážnou nehodu bez zranění a občas se uzdraví z vážné nemoci. [...] Rituály nežádají nemožné. Uzdravení z nemoci samozřejmě není tak předvídatelné jako východ slunce. Někdy se to stane a někdy ne, ale prosící si je jistě vědom této nejistoty.“⁴²

PROSBA, SLIB A DAR

Zázraky se mohly uskutečnit mnoha různými způsoby, což bylo částečně dáno povahou nebezpečné situace, částečně pak rozdílným přístupem jednotlivých věřících. Společný prvek můžeme spatřovat v prosbě o pomoc směrem k nebeským silám. Nemůžeme samozřejmě vědět, jak přesně lidé reagovali ve chvíli krize nebo koho přesně žádali o pomoc; sledovat lze až to, jakým způsobem svou prosbu zpětně zaznamenali.⁴³

Prosba o pomoc se často pojila se slibem vykonat v případě vyslyšení určitý děkonný akt. Nejčastěji se objevuje slib poutě na konkrétní mariánské poutní místo, v případě prosby o uzdravení věřící slibují vykonat pouť, jakmile se uzdraví natolik, aby mohli cestu podstoupit. Nalezneme ale i sliby jiných zbožných činů⁴⁴ a často také přinesení votivních darů. Teprve po učinění slibu přichází vyslyšení a následně vykonání slíbených pobožností nebo obětování darů. Ne vždy ale zázraky sledovaly tuto strukturu. K některým zázrakům docházelo přímo na poutních místech,⁴⁵ nebo byli nemocní uzdraveni během putování. Takovým příkladem je uzdravení Jana Wibegera

41 Helena Waddy LEPOVITZ, *The Religious Context of Crisis Resolution in the Votive Paintings of Catholic Europe*, *Journal of Social History* 23, 1990, č. 4, s. 755–782, zde s. 766.

42 Robert MANIURA, *Persuading the Absent Saint. Image and Performance in Marian Devotion*, *Critical Inquiry* 35, 2009, č. 3, s. 629–654, zde s. 653.

43 O utváření vzpomínek na zázračné události a o rozdílných vyprávěních svědků pojednává např. L. A. SMOLLER, *Miracle, Memory, and Meaning*.

44 Např. urozená panna Sabina Zeydlicová prosila Pannu Marii za uzdravení z těžké nemoci a „učinila slib blahoslavené Panně Marii, že pro čest a chválu její za sedm měsícův pořád nechce žádné jiné barvy oděvu na svém těle nositi, jen toliko barvy modré, a nadto že každého měsíce chce se spovídati a velebnou svátost oltářní přijímati, a potom též že z Prahy do jejího svatého kostela v Staré Boleslavi chce pěšky putovati.“ ARSENIUS, *Pobožná knížka*, s. 202–203.

45 Holubová sice uvádí, že „k zázračným vyslyšením docházelo nejčastěji na poutním místě“ (M. HOLUBOVÁ, *Panna Marie*, s. 108), v pramenech zkoumaných v tomto textu jsou ale takové případy v menšině.

z Prahy, který trpěl mnohými nemocemi a putoval na četná poutní místa, kde prosil Pannu Marii o uzdravení. Nikde ale nedošel vyslyšení, až teprve při pouti do Hájku byl uzdraven.⁴⁶ Někdy pouť a přinesení daru předcházely zázrak, jako například v tomto příběhu: „Svaté Panně poslal stříbrné srdce a jeho srdce i duše ho následovaly. Svatá Panna dojatá tímto darem osvobodila jeho srdce od bolesti.“⁴⁷

Votivní dary obětované ještě před zázrakem v naději, že přesvědčí Pannu Marii, aby věřícím pomohla, se církev snažila potlačovat a prezentovat je pouze jako poděkování za přijatá dobrodíní, která se nijak nepodílela na vykonaném zázraku.⁴⁸ Dary obětované ještě před zázrakem ale ukazují, že v očích prosebníků sloužily k přesvědčení Panny Marie; za jejich obětováním se skrývá představa reciprocity, kdy se hmotný předmět vlastně vyměňuje za zázračnou pomoc.⁴⁹ Podobný princip lze ale podle mého soudu vysledovat i u darů přinesených až jako poděkování, stejně jako u slibů poutí a jejich následného vykonání. Skoro se zdá, že Panna Maria přicházela na pomoc až poté, co jí za zázrak byla nabídnuta určitá odměna, jak dokládá tento příklad: „Svatá Panna, která nad námi vždy bdí, přišla, když byla slibem vzývána, zahнала bolesti [...]“⁵⁰ Mezi slibem a darem na jedné straně a zázrakem na straně druhé tak panuje svým způsobem obchodní vztah, anebo spíše vztah založený na společenských normách, kde „dávání daru vytváří povinnost darovat něco zpět“.⁵¹ Reciprocitu v rámci zázraků nelze ovšem vnímat pouze jako analogickou k vyměňování darů mezi lidmi, protože vztah se světcí nebo s Pannou Marií překračuje hranice tohoto světa a hranice smrtelnosti.⁵² Ačkoli je tento vztah odlišný, stále je to vztah, který je potřeba navazovat a udržovat, k čemuž musí, stejně jako v mezilidských vztazích, vyvíjet aktivitu obě strany. Z lidské strany se pak tato aktivita projevuje právě jako slib a jeho splnění, ze strany Panny Marie jako zázračná pomoc v nouzi.

Splnění slibu, nejčastěji vykonání pouti či obětování daru, tak nebylo pouze gestem vyjádření vděčnosti, ale nutnou součástí zázračné události. To dokládají i příběhy, kdy věřící slib nesplnil, v důsledku čehož přišel od Panny Marie trest, například v podobě navrácení nemoci v ještě horší podobě než předtím a uzdravení až po vykonání slíbených činů.⁵³

Panna Maria mohla trestat i jiná provinění, zejména rouhání vůči svým vyobrazením. Balbín v díle o Panně Marii Staroboleslavské uvádí příklad muže, který dlouhou

46 J. J. LÁBE, *Hájek svatý*, s. 171–173.

47 B. BALBÍN, *Diva Montis Sancti*, s. 440. „Divae Virgini cor argenteum misit et corde animoque secutus est. Diva velut jam pro praeda sua sollicita, cor a dolore vindicavit [...]“

48 Christopher S. WOOD, *The Votive Scenario*, *Anthropology and Aesthetics* 59–60, 2011, s. 206–227, zde s. 221.

49 Robert MANIURA, *Ex Votos*, *Art and Pious Performance*, *Oxford Art Journal* 32, 2009, č. 3, s. 409–425, zde s. 421.

50 B. BALBÍN, *Diva Montis Sancti*, s. 439. „Beatissima Virgo, quae pro nobis semper vigilat, voto invocata venit, dolores depulit [...]“

51 R. MANIURA, *Ex Votos*, s. 421.

52 Tamtéž, s. 421–422.

53 Například v příběhu uzdravení malé dcery Evy Kokořovské po slibu pouti na Svatou Horu. Když rodiče slib nesplnili, vrátila se nemoc v ještě vážnější podobě a k uzdravení došlo až po obnovení a splnění slibu. B. BALBÍN, *Diva Montis Sancti*, s. 434.

dobu nebyl u zpovědi, a když při pouti do Staré Boleslavi u oltáře Panny Marie nevěnoval pozornost právě probíhající mši, stihl ho epileptický záchvat. To ho sice dovedlo ke slibu, že vykoná zpověď, jeho splnění ale dlouho odkládal, až se jednou při pádu uhodil do hlavy a v důsledku tohoto zranění nedlouho poté zemřel.⁵⁴ V jiných případech potrestání nekončí takto tragicky a vede spíše k pokání provinilých věřících nebo k obrácení heretiků na katolickou víru.⁵⁵ Stejně jako u zázračných proměn mariánských vyobrazení, v těchto případech Panna Maria nepřichází na pomoc těm, kteří ji o to prosí, ale jedná sama bez vzývání, aby hájila svou čest. Opět tak ukazuje, že má moc jednat a zasahovat do života lidí na základě vlastní vůle.

ZÁZRAKY A MOC PŘEDMĚTŮ

Ačkoli nadpřirozená pomoc přichází z nebe a její zdroje jsou nehmotné, materiální předměty hrají v rámci poutí a zázraků velice důležitou roli. To vychází z širší představy o ochranné moci předmětů, která byla v baroku silně rozšířena i mimo poutní praxi, například skrze nejrůznější devoční předměty, které měly chránit jednotlivce, ale i celé komunity nebo stavby.⁵⁶

Panna Maria byla podle katolické tradice po smrti vzata do nebe i s tělem, takže na rozdíl od světců nemohou být předmětem kultu její ostatky. Místo nich ve středu mariánských poutí stojí sochy nebo obrazy.⁵⁷ Zázračná moc navíc v některých případech pramenila právě z těchto konkrétních materiálních vyobrazení, jak je patrné ze zázračných uzdravení, která se stala skrze dotek milostného obrazu nebo sochy. Balbín například vypráví o zázraku, který se stal přímo jemu na Svaté Hoře: byl zbaven bolesti zubů poté, co si na nemocnou tvář přiložil korunku Ježíška z milostné sošky.⁵⁸ Zázraky se mohly dít i skrze další předměty, které se dotkly mariánského vyobrazení, čímž na ně přešla její zázračná moc.⁵⁹ V knize o Tuřanské madoně například najdeme příběh o paní, která se uzdravila z nemoci hlavy, když si na ni uvázala šátek, který se předtím dotkl zázračné sošky.⁶⁰ I v těchto případech se zmiňuje prosba nemocných směrem k Panně Marii nebo Bohu o uzdravení, mnohem výraznějším prvkem než vyslyšení modlitby se ale stává právě dotýkaný předmět, který léčí na základě magického přenosu zázračné moci skrze přímý kontakt. Časté jsou také případy, kdy

54 TÝŽ, *Epitome*, s. 20–21.

55 Například Arsenius vypráví o luteránském rytíři, který se nejdříve rouhal Panně Marii Staroboleslavské, ale poté, co se mu v mysli stále vyjevoval její obraz, se obrátil na katolickou víru. ARSENIUS, *Pobožná knížka*, s. 194–199.

56 Z. PROKOPOVÁ, „Kájovská Matko milosti, mor, drahotu odvrát od nás!“, s. 151.

57 K mariánským vyobrazením a jejich moci viz např. David FREEDBERG, *The Power of Images. Studies in the History and Theory of Response*, Chicago 1989, s. 99–135, nebo také Robert MANIURA, *Pilgrimage to Images in the Fifteenth Century. The Origins of the Cult of Our Lady of Czestochowa*, Woodbridge 2004.

58 B. BALBÍN, *Diva Montis Sancti*, s. 367–368.

59 Viz též M. HOLUBOVÁ, *Textové a obrazové zaznamenání*, s. 108.

60 B. BALBÍN, *Tuřanská Madona*, s. 130–132.

k uzdravení docházelo po napití nebo omytí vodou ze studny na Svaté Hoře, která byla považována za zázračnou.⁶¹ Balbín vypráví příběh o paní, která se uzdravila po vypití vody ze Svaté Hory, ačkoli nevěděla, jakou vodu pije.⁶² Zázračná moc mohla totiž působit automaticky, bez ohledu na úmysly věřících. Ačkoli v těchto příbězích je přímluvná role Panny Marie do velké míry odsunuta stranou a zázračná moc náleží přímo vodě nebo předmětům, nikoli Bohu, autoři studovaných poutnických knih se nad podobnými praktikami nijak nepozastavovali, v případě Balbína se na nich dokonce sami podíleli.⁶³

Materiální aspekt zázraků je patrný také z četných votivních darů, které poutníci přinášeli jako poděkování za prokázaná dobrodíní.⁶⁴ Votivní dary jsou v mnou studovaných pramenech zmiňovány přibližně u poloviny ze všech zázraků, z některých pasáží se ale zdá, že jejich obětování bylo ještě častější. Balbín i Arsenius ve svých dílech zmiňují četné dary nacházející se v poutních chrámech, které se ale rozhodli nezahrnout do textu, protože je nelze jednoznačně vztáhnout ke konkrétním zázrakům, nebo není zřejmé, kdo je daroval.⁶⁵ Škála předmětů, které mohly být obětovány jako *ex voto*, je velmi široká, jak píše Ittai Weinryb: „cokoli, bez ohledu na svou velikost, váhu, formu nebo užitnou funkci, se může stát *ex voto*. Tato kategorie odkazuje na určitou podskupinu materiálního světa, ve které předměty, které původně nebyly vyrobeny s úmyslem, aby se z nich staly votivní dary, získávají votivní význam, jakmile byly zasvěceny bohu nebo bohům.“⁶⁶ V pramenech, se kterými pracuji, jsou jako votivní dary nejčastěji zmiňovány malované obrázky, které zobrazují dárce buď přímo v nebezpečné situaci, nebo jak se modlí k Panně Marii z daného poutního místa; některé obrázky doplňoval i popis zázraku. Lidé obětovali také modely částí těla, které připomínaly zázračná uzdravení. Velice často jsou zmiňovány také svíce, které věřící nechali zapálit na oltáři, dále pak šperky a předměty z drahých kovů, liturgická roucha a drahé textilie, včetně oděvů pro zázračnou sošku, a liturgické předměty. Poměrně časté zřejmě bylo i darování berlí, ačkoli ve studovaných pramenech

61 Takto uzdraven byl i jeden jezuitský kněz. Tamtéž, s. 390–391.

62 Tamtéž, s. 396–398.

63 Stejného opomíjení podobných praktik v dílech B. Balbína a A. Chanovského si všimá i Martin GAŽI, *Svatý Kámen, jeden mirakulární text 17. století a několik potměšilých „bylo i“*, in: Oldřich Chládek — Tomáš Petráček — Jan Síč — Veronika Stachurová Kucrová (edd.), *Jdi svou cestou a nech lidi mluvit. Variety sociálních a kulturních dějin*, Praha 2018, s. 619–642, zde s. 634.

64 Votivní dary viz zejména Lenz KRISS–RETTENBECK, *Ex voto. Zeichen, Bild und Abbild im christlichen Votivbrauchtum*, Zürich — Freiburg 1972; R. MANIURA, *Persuading*, s. 629–654; TÝŽ, *Ex Votos*, s. 409–425; H. W. LEPOVITZ, *The Religious Context*, s. 755–782; Ch. S. WOOD, *The Votive Scenario*, s. 206–227. Těto problematice jsem se podrobně věnovala ve své diplomové práci: Tereza KOLMAČKOVÁ, *Votivní dary vybraných katolických poutních míst: Teoretická reflexe a analýza dochovaných příkladů*, diplomová práce, Ústav filosofie a religionistiky FF UK, Praha 2018.

65 B. BALBÍN, *Diva Montis Sancti*, s. 428; TÝŽ, *Tuřanská Madona*, s. 148; ARSENIUS, *Pobožná knížka*, s. 163.

66 Ittai WEINRYB, *Introduction*, in: týž (ed.), *Ex Voto: Votive Giving Across Cultures*, New York 2016, s. 1–22, zde s. 3.

se zmiňují jen výjimečně. Objevují se ale i další předměty, jako například pramínek vlasů, věneček z kvítí, růžence, peníze nebo živé ovce.

* * *

Zázraky připisované Panně Marii představovaly v raném novověku velice rozšířený fenomén, který se dotýkal všech vrstev společnosti od panovníků a šlechty až po osoby na okraji společnosti. Význam zázraků pro běžné poutníky lze ze studovaných pramenů zjistit jen těžko, jejich pečlivé zaznamenávání na poutních místech a následné vydávání tiskem v rámci poutních knih ale ukazuje, že tyto zázračné události hrály důležitou roli při konstrukci a propagaci mariánského kultu i jednotlivých poutních míst. Podobnou roli mohly zastávat i četné votivní dary umístěné v poutních kostelích, které sloužily jako doklad o milostech Panny Marie. Ex vota i poutní literatura představovaly rámec pro vnímání nadpřirozené pomoci v osobním životě poutníků a ukazovaly Mariinu moc konat zázraky. Nejčastěji se Mariina milost projevovala v rámci zázračných uzdravení nebo ochrany v nebezpečných situacích. Mimo to ale prameny zmiňují i případy, kdy Panna Maria jedná zázračně sama od sebe. Její sošky a obrazy mohou ožít, měnit barvu, plakat, odvracet se nebo chránit sebe a chrám před nepřáteli. Ačkoli tyto události nezasahují přímo do života jednotlivých věřících, vyjevují Mariinu moc konat zázraky, a tedy i chránit lidi v nebezpečí a nemoci.

RÉSUMÉ:

Miracles attributed to the Virgin Mary and associated with Marian pilgrimage sites were a widespread phenomenon in the early modern period. Miracles played an important role in the construction and promotion of the Marian cult and the individual pilgrimage sites. The clergy administering the pilgrimage sites therefore placed great emphasis on recording them, and subsequently these miraculous stories were published in print as part of pilgrimage literature. The printed books studied do not deal with the definition of miracles, and to a large extent they interweave miracles and the graces or benefices of the Virgin Mary. Most often, Mary's grace was manifested in the context of miraculous healings or protection in dangerous situations. Beyond this, however, the sources also mention instances of Our Lady acting miraculously on her own. Her statues and images can come to life, change color, weep, and turn away or protect themselves and Marian temples from enemies. Although these events do not directly affect the lives of individual devotees, they clearly show Mary's power to perform miracles and thus to protect people in danger and illness. The very numerous votive offerings placed in pilgrimage churches were also an important testimony to Our Lady's miraculous help.

Mgr. Tereza Kolmačková je doktorandkou na Ústavu filosofie a religionistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Zaměřuje se na mariánské poutě raného novověku v českých zemích, zejména na votivní dary a vizuální podobu poutních míst (t.kolmackova@gmail.com).